

Igor Severjanin eesti luuletajana

Igor Kotjuh. Igor Severjanin Eesti kirjandusväljal ja Eesti venekeelse kirjanduse identiteedi kujunemine (1918–1941). (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuens 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2025. 147 lk.

Kirjandusloo mõiste üle on juba pikka aega kriitiliselt arutletud ja vaieldud. Alates René Welleki murrangulisest uurimusest „The Rise of English Literary History” (1941) on arutelud kaanoni kujunemise protsesside, kaanonisse kaasamise ja sealt väljajätmise põhimõtete ning kirjandusloo olemuse üle püsinud märkimisväärselt pingelised. Euroopa kirjanduslood on traditsiooniliselt lähtunud nii-öelda rahvuslikust paradigmat, mis on enamasti rajatud rahvuskeelele kui etnilise identiteedi lahutamatu osale. See suundumus on tihedalt seotud asjaoluga, et alates XVIII sajandi lõpust on kirjandusel sageli olnud rahvusloome protsessides määrav roll. Selline lähenemine on osutunud problemaatiliseks olukordades, kus kirjanduslugu põhineb vähem keelisel ning enam territoriaalsel, ajaloolisel või kultuurilisel ühtsusel, nagu Šveitsi ja Belgia puhul või endistes koloniaalriikides väljaspool Euroopat. Veelgi eripärasemad, vähemalt Euroopa kontekstis, on olukorrad, kus endine koloniaalkeel eksisteerib kõrvuti rahvuskeelega. Iirimaa näiteks on iiri keele kõnelejad jäänud vähemusse inglise keele suhtes. Soomes seevastu on soome keel kujunenud riigi domineerivaks keeleks ning rootsi keel – ajalooliselt võõra eliidi keel – on taandunud vähemuskeeleks. Ometi moodustavad mõlemas keeles loodud kirjandusteosed selle, mida tavapäraselt nimetatakse iiri või soome kirjanduseks.

Eesti kirjanduslugu on valdavalt järginud Euroopa domineerivat paradigmat: üks rahvus, üks keel, üks kirjandus. Kuigi sellisel narratiivil on vaieldamatud eelised kontseptuaalse selguse ja rahvusliku identiteedi kinnistamise – just see on Eesti lähiajaloo olnud korduvalt otsustava tähtsusega – seisukohalt, kaasnevad sellega ühtlasi pimedad nurgad ja piirangud. Nagu Liina Lukas on näidanud oma uurimuses „Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918” (2006), ähvardab rahvuse ja keele põhine raamistik jätta tähelepanuta mitmekeelsed ja rahvusülesed mõõtmed, mis on kujundanud kirjandusvälja Eestis ja laiemalt Balti regioonis.

Sarnases vaimus püüab Igor Kotjuh oma doktoriväitekirjas – eitamata sugugi rahvuslikku narratiivi – avardada 1920.–1930. aastate Eesti kirjanduse mõistet, hõlmates selle alla vähemalt ühe venekeelse autori: poet Igor Severjanini, kes oli tollal tuntuim Eestisse asunud vene emigrantkirjanik. Kotjuhi artiklipõhine doktoritöö koosneb kuuest peatükist: „Töö fookus”, „Teoreetiline raamistik, põhimõisted ja metodoloogia”, „Igor Severjanini eluloolist ja sotsiokultuurilist tausta”, „Varasemad käsitlused Severjaninist”, „Artiklite kokkuvõte ja uurimistulemused”, „Diskussioon ja järeldused”.

Autori sõnul püüab väitekirjaga täita lünga Severjanini elu ja loomingu terviklikus ning kontseptuaalselt põhjendatud käsitluses, vaadeldes tema elukäiku ja luulet identiteedi, kultuuridevahelisuse ja diasporaa vaatenurgast. Biograafilise ja kontekstuaalse lähenemise ühendamise kaudu ei soovi Kotjuh esitada Severjaninit üksnes vene ega üksnes Eesti autorina, vaid mõlemal kirjandusväljal tegutsenud mõjuka kirjanikuna. Nii avardab ta arusaama sellest, kuidas Eesti kultuuriväli kujunes ja mitmekesisust (lk 53–54). Teisisõnu on valitud teema ja uurimisprobleem üsna laiad ning oleks võinud teostuda sama hästi kontseptuaalse biograafia kui artikliväitekirjana.

Seetõttu on töö teoreetiline raamistik üsna keerukas: Kotjuh toetub suurele hulgal identiteediteoreetikutele (Erich S. Fromm, Erik H. Erikson, Stuart Hall, Homi K. Bhabha, Anthony Giddens, Henri Tajfel, John Turner, Martin Ehala), kirjandusteadlastele (Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser, Gilbert J. Garraghan, Yase-min Yildiz, Jonathan Culler, Catherine Belsey, Saara Lotta Linno, Eret Talviste, Aija Sakova) ning kultuuriteoreetikutele (Pierre Bourdieu, Juri Lotman, Mihhail Bahtin). Kotjuhi sõnul: „Metodoloogilise lähenemise mitmekihilisus võimaldab analüüsida Igor Severjanini positsiooni Eesti kirjandusväljal eri vaatenurkadest. See aitab mõista, kuidas keeleline ja kultuuriline mitmekesisus, institutsionaalne marginaliseeritus ja retseptsiooni dünamika kujundasid tema identiteeti loojana, kes asus korruga mitme kirjandustraditsiooni piiril. // Selline meetodite kombinatsioon loob aluse sügavaks arusaamaks Severjaninist kui isikust ja loojast, aga ka Eesti venekeelse kirjanduse ajaloolisest kujunemisest ja positsioonist laiemas kultuurikontekstis.” (Lk 38)

Nagu mitme paralleelse metodoloogilise lähenemise puhul sageli juhtub, ei muudaks paari meetodi lisamine või eemaldamine eriti tervikpilti, kuigi üksikutes artiklites on neid rakendatud säästlikumalt ja selektiivsemalt. Väitekiri on hästi kirjutatud ning autori kirjanduslik taust on selgelt tajutav, ehkki kohati oleks vähem esseistlik käsitlusviis tööle kasuks tulnud.

Varasemad Severjanini-uuringud on arvesse võetud muljetavaldava põhjalikkusega, kuigi arutelu kaldub kohati loeteluliseks ning hea olnuks suurem süntees ja kriitilisem dialoog selle uurimuse vaatenurgast olulise teaduskirjandusega, näiteks Rein Kruusi ja Sergei Issakovi töödega. Abiks võinuks olla avangardi-uuringute arvesse võtmine, siinkohal võib

mainida Vladimir Markovi klassikalist uurimust „Russian Futurism” (1967), mis aitaks selgitada, et XX sajandi alguse kontekstis oli Severjanini positsioon mõnevõrra vastuoluline (Kotjuh puudutab seda lühidalt lk 46). Ühelt poolt oli Severjanin lugejate seas äärmiselt populaarne, teisalt peeti teda kirjandusringkondades sageli teatud mõttes šarlataniks. Tema varajane populaarsus selgitab aga osaliselt, miks isegi võõrkeelsed luuletajad, nagu rootsikeelne soomlanna Edith Södergran, keda Kotjuh tsiteerib oma uurimuse epigraafis, temaga kokku puutusid ja said inspiratsiooni sellest tuntud ning suhteliselt arusaadavast avangardpoeedist. Sama võis kehtida noore Henrik Visnapuu, Albert Kivika ja teiste Severjanini eesti austajate puhul. Sellised lühikesed ekskursid retseptsioonilukku – eriti arvestades, et teoreetilises osas viidatakse Jaussile – oleksid aidanud vältida korduvaid viiteid Severjanini loominguga „kõrgele kunstilisele väärtusele” (lk 23, 62) ning sillutanud teed järjepidevusele tema Vene ja Eesti perioodi vahel.

Kolm artiklit, mis moodustavad Kotjuhi doktoritöö tuuma, keskenduvad Severjanini elu Eesti perioodile ning liiguvad järk-järgult biograafiliselt lähenemiselt filoloogilisele. Nagu Kotjuh ühes artiklis – ilmselt mõne kirjandusteadlase silmis veidi vastuoluliselt – väidab, võimaldab autori eluloo uurimine paremini mõista tema loomingut ja vastupidi. Kotjuhi põhitees seisneb selles, et aastate jooksul omandatud Eesti-kogemus ja teadmised võimaldavad pidada Severjanini identiteeti „hübriidseks”; nii vene kui ka eesti omaks; see kajastub tema 1920.–1930. aastate loomingus, mis sisaldab rohkesti Eesti elemente ja viiteid. Sellest tulenevalt tuleks Severjaninit, vaatamata tema loominguga keelele, käsitada Eesti kirjandusloos osana.

Esimene artikkel „Tõrked Eesti venekeelse kirjanduse omaks tunnistamisel

1918–1940. Igor Severjanini juhtum” analüüsib põhjusi, miks Severjaninit ei peetud kunagi Eesti kirjandusvälja osaks. Kotjuh rakendab Bourdieu kirjandusvälja mõistet, näidates, kuidas institutsionaalsed ja keelelised tõkked kujundasid Severjanini marginaliseerumist sümboolse kapitali hierarhias, kus keel määras kultuurilise kuuluvuse. Sellele vaatamata tagas tema nähtavus meedias, et tema mõju kirjandusväljale ei kadunud täielikult.

Teine artikkel „Eesti keel Igor Severjanini loomingus. Hübriididentiteeti toetav transkeelsus” käsitleb Severjanini luule „transkeelset” mõõdet, näidates, kuidas eesti keelelised ja kultuurilised elemendid imbuvad tema venekeelses luulesse. See ei tähenda keelevahetust, vaid laiendatud kultuurilise kuuluvuse tunnet ehk seda, mida Kotjuh nimetab „hübriididentiteediks”.

Kolmas artikkel „Rahvuskultuurilisest enesemääratlemisest eesti kirjandusloos. Igor Severjanini hübriididentiteedi peegeldus luulekogus „Klassikalised roosid” (1931)” keskendub luulekogule, mis koondab Severjanini Eesti perioodi poeetilised võtted. Analüüsi eesmärk on näidata, et teos üksnes ei kinnita kultuurilist kuuluvust, vaid tähistab ka loomingulist ümberorienteerumist. Eesti maastikud, regilaululikud rütmid ja kultuurilised arhetüübid on ümber mõtestatud luuletustes, mis ei paigutu üheselt ei vene ega eesti kirjandustraditsiooni, vaid moodustavad hübriidse „kolmanda ruumi”. Kotjuhi järgi säilitas Severjanin oma vene juured, arendades samal ajal kohaspetsiifilist Eesti identiteeti.

Läbi ajaloo on olnud inimesi, kel on muutlik, mitmekordne või olukorrapõhine identiteet ning lojaalsus. Kas Kotjuhi väitekirjas korduvalt mainitud Severjanini biograafilised faktid – varajane Eesti kodakondsus, toetused Eesti Kultuurkapitalilt, võimalik osalus Kaitseliidus jne – selgi-

tavad identiteeti või olid need eelkõige praktilist laadi, on võimatu kindlaks teha. Kahtlemata esindavad need emigrandikäitumise mudelit, mis on elukohariigile avatud, erinevalt näiteks Vladimir Nabokovi hoiakust Saksamaa suhtes ligikaudu samal perioodil. Võiks meenutada ka Thomas Manni juhtumit: ta sai 1936. aastal Tšehhoslovakkia kodakondsuse – ilma seal kunagi elamata – ning 1944. aastal Ameerika Ühendriikide kodakondsuse. Kas need faktid määravad Manni identiteeti, loomingut või kohta kirjandusloos? Kotjuhi väitekirja väidab, et Severjanini puhul on see nii ning et koos tema hilisema loominguga Eesti motiividega kvalifitseerib see ta ka eesti luuletajaks.

Kas Eesti kirjanduslugu soovib oma narratiivi kaasata näiteks saksa- või venekeelseid autoreid, kes on Eestis tegutsenud, on pigem poliitiline kui teaduslik küsimus. Ometi püüab Igor Kotjuhi uurimus näidata, et eesti – või mis tahes rahvuslikku – kirjanduskaanonit on võimalik käsitleda traditsioonilisest avarama ja avatuma vaatenurga alt, mis arvestab keeleliste, kultuuriliste ja sotsiaalsete rännetega. Kuigi jääb küsimuseks, kuidas sellist vaatenurka tegelikkuses rakendada ning mil määral saab Severjanini üksikjuhtu üldistada või mudelina kasutada, annab väitekirja siiski väärtusliku panuse nii avalikku kui ka teaduslikku debatti. Paljud väitekirjas käsitletud mõisted, nagu *hübriididentiteet* ja *kolmas ruum*, võivad osutada kasulikuks edaspidistes aruteludes ning aidata kaardistada Eesti kirjanduslugu, eriti neid juhtumeid, kus ühte kultuuri kuulumine ei ole selge ega enesestmõistetav. Selline uurimistöö ei piirdu loomulikult Eestiga, vaid võib osutada viljakaks ka teiste Kotjuhi väitekirjas vaadeldud sõdadevahelise perioodi piiririikide kirjanduslugude käsitlemisel, Soomest Ukrainani.

MIKA PYLSY